

ЗВ'ЯЗОК СЕМАНТИЧНОГО ТА ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОГО АСПЕКТІВ СУБ'ЄКТНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуто вплив семантичної структури речення на застосування суб'єктних трансформацій в англо-українському перекладі, а також здійснено спробу виявити причини та закономірності їх застосування.

Ключові слова: семантична структура речення, формально-синтаксична структура речення, актант, суб'єктна трансформація.

Необхідність застосування синтаксичних суб'єктних трансформацій у перекладі, як правило, зумовлена особливостями актантної структури речень мови оригіналу та мови перекладу.

Метою цієї статті є спроба виявлення причин та закономірностей застосування суб'єктних синтаксичних трансформацій в англо-українському напрямку перекладу.

Актуальність теми визначається недостатньою вивченістю впливу семантичної структури речення на застосування перекладацьких синтаксичних суб'єктних трансформацій.

За останні роки проблема застосування синтаксичних трансформацій у перекладі була розглянута у працях проф. В.І. Карабана [1]. Семантичний аспект перекладу підметів досліджувався проф. В.Г. Гаком [2].

Як відомо, у процесі перекладу в деяких випадках доводиться змінювати формально-синтаксичну (так звану "поверхневу") структуру речення, тобто трансформувати один член речення в інший або, за необхідністю, додавати чи вилучати певні члени речення. Так, наприклад, підмет може бути трансформовано в присудок (або предикатив), обставину, додаток і (дуже рідко) в означення.

Але, незважаючи на те, що зовнішньо зміни відбуваються в поверхневій структурі речення, зумовлюються вони, як правило, необхідністю внесення змін до актантної (глибинної) структури речення, яка досить часто виникає при перекладі з англійської на українську мову.

Щоб краще зрозуміти причини цього явища, перекладач у процесі перекладу має розрізнити три рівні аналізу структури речення: семантичний (угруповання субстантивних актантів навколо дієслівного ядра), інформаційно-комунікативний (тема і рема) та формально-синтаксичний (підмет, присудок, додаток, обставина, означення). Два перших рівні надаються перекладачеві відразу. Вони відображують предметну та комунікативну ситуації, які від перекладача не залежать і не можуть бути змінені в процесі перекладу. Таким чином, єдине, чим володіє перекладач у межах структури мов оригіналу та перекладу, – це лексико-граматична структура речення. Перекладач не може змінювати реальні актанти або замінити тему ремою, але він може обирати лексеми та граматико-синтаксичні структури, щоб якомога краще передати зміст двох перших рівнів [2].

Спочатку розглянемо актантну структуру речення, а також особливості перекладу підметів, які можуть бути нею спричинені.

Услід за В.Г. Гаком ми вважаємо, що, з точки зору перекладу, доцільно включити до числа актантів усі субстантивні елементи, що можуть комутувати з суб'єктом. Так, до актантів можна віднести прямий та непрямий додатки, а також деякі сірконстанти (обставини місця, часу та причини) [2]. Дійсно, вищезгадані сірконстанти в перекладі досить часто комутують із підметом, що на формально-синтаксичному рівні проявляється у трансформаціях на зразок "підмет → обставина" або, рідше, "обставина → підмет", наприклад:

The hall fell silent. (J.K. Rowling) – В залі запала тиша. (пер. В. Морозова) – (заміна підмета на обставину місця)

Wednesday night found Hermione and Harry sitting alone in the common room long after everyone else had gone to bed. (J.K. Rowling) – У середу ввечері Герміона й Гаррі сиділи разом у вітальні після того, як усі пішли спати. (пер. В. Морозова) – (заміна підмета на обставину часу)

The shouting and the echoes seemed to be driving the troll berserk. (J.K. Rowling) – Від криків і гамору троль, здається, почав скаженіти. (пер. В. Морозова) – (заміна підмета на обставину причини)

Even in the United States, the most productive economy ever known? Production is not high enough to meet everyone's desires. (P. A. Samuelson) – Навіть США з їх найпродуктивнішою економікою, як відомо, не можуть забезпечити такого рівня продуктивності, щоб задовольнити потреби кожного. (пер. С. Панчишина) – (заміна обставини місця на підмет)

В.Г. Гак також відносить до актантів *додаток до імені* (compliment du nom), який позначає відношення цілого до частини, власника до власності тощо [2]. Такий актант може комутувати із суб'єктом, якщо відноситься до суб'єкту або об'єкта, наприклад:

The end of the summer holidays came too quickly for Harry's liking. (J.K. Rowling) – Літні канікули скінчилися надто швидко (пер. В. Морозова).

Запропонована вище система актантів у цілому відповідає тим, які під іншими назвами фігурують у "відмінкових граматиках". Але в контексті перекладу доцільно додати до загальної актантної схеми ще два актанти: так звані "уявний" та "віртуальний". Необхідність враховувати ці актанти зумовлюється особливостями співвідношення між висловлюванням та ситуацією, яку воно описує. Звернення до них дозволяє вирішити цілу низку перекладацьких проблем [2].

Розглянемо докладніше ці види актантів, їх співвідношення з таким членом формально-граматичної структури речення, як підмет, а також шляхи перекладу підметів, які стають можливими, якщо ввести до семантичної структури речення мови перекладу один з вищезгаданих актантів.

Уявний актант утворюється на рівні мовної форми, коли внаслідок номіналізації замість дієслова, яке становить ядро висловлювання, вжито іменник, семантично аналогічний до дієслова, та дієслово-оператор, при чому іменник виступає як уявний актант, оскільки репрезентує не предмет, а дію. Найчастіше такий актант виступає в функції синтаксичного об'єкта (додатка), але також може вживатися в функції синтаксичного суб'єкта (підмета).

Проаналізуємо трансформацію вилучення уявного актанта, тобто, ситуації, коли сполучення іменника зі значенням дії з дієсловом-оператором при перекладі редукується до дієслова, що означає ту саму дію, що й іменник. На граматичному рівні в такому випадку буде мати місце трансформація вербалізації:

*In fact, Harry thought, his **behaviour** had been very good considering how frustrated and angry he felt at been stuck in privet Drive so long, reduced to hiding in flowerbeds in the hope of hearing something that might point to what Lord Voldemort was doing. (J.K. Rowling) – Власне, Гаррі вважав, що **поводився** дуже добре – зважаючи на роздратування і лють від цього нескінченного стричання на Привіт-драйв, де все, що він міг, це ховатися під клумбами в надії почути хоч якийсь натяк на Лорда Волдеморта. (пер. В. Морозова)*

Як можна бачити з прикладу, уявний актант, репрезентований в оригінальному реченні так званім "штучним підметом" [3], у процесі перекладу трансформується в простий дієслівний присудок. Слід, однак, зазначити, що в межах англо-українського перекладу ця трансформація не поширена через вербальніший характер англійського речення порівняно з українським [1].

Більш уживаною в англо-українському перекладі є трансформація додавання уявного актанта до актантної структури речення:

*He **felt** as though a brick had dropped into his stomach when Mrs Weasley turned to him during dinner on Wednesday evening and said quietly, "I've ironed your best clothes for tomorrow morning, Harry, and I want you to wash your hair tonight, too..." (J.K. Rowling Harry) – В нього **було відчуття**, наче на груді йому ліг важкий камінь, коли міс Візлі обернулася до нього в середу за вечерею і тихенько сказала:*

– Гаррі, я випрасувала тобі назавтра твій найкращий одяг. І ще було б добре, якби ти сьогодні помив голову (пер. В. Морозова).

У наведеному прикладі простий дієслівний присудок трансформується в підмет, виражений віддієслівним іменником, та простий дієслівний присудок, виражений екзистенційним дієсловом. Іншими словами, має місце трансформація номіналізації, зворотна до тієї, що описана в попередньому прикладі.

У цілому слід зазначити, що уявний актант дозволяє збільшити або зменшити кількість синтаксичних одиниць, не змінюючи загальної кількості семантичних актантів та інформації, яка міститься у висловлюванні, що дозволяє знайти найкращий спосіб перекладу [2].

Введення поняття віртуального актанта зумовлюється тим, що жодне висловлювання не може відобразити всіх елементів ситуації, яку воно описує. Деякі елементи, що входять до глибинної структури висловлювання, під час розуміння речення домислюються. Вони будь-коли можуть бути відображені в поверхневій структурі висловлювання або вилучені з неї, не змінюючи його змісту, але актантна структура висловлювання при цьому буде змінена.

Слід зазначити, що віртуальний актант може означати неозначену істоту або неістоту, і тоді таке англійське речення перекладається українським неозначено-особовим реченням:

***One** is not jealous of the dead, and it seemed easy to me that morning to take up our old life together. (G. Greene) – До мертвих не ревнують, і того ранку мені здавалося, що нам буде легко повернутися до нашого колишнього життя (пер. І. Коваленка).*

Як бачимо, в перекладі застосовується неозначено-особове речення, причому віртуальний актант *one*, що означає неозначену істоту, вилучається з синтаксичної (поверхневої) структури без зміни при цьому семантики висловлювання. На рівні лексичних перетворень маємо справу з трансформацією вилучення.

Віртуальний актант також може позначати конкретну людину або предмет, що реально беруть участь у дії або на яких спрямована дія, наприклад:

*– It's inadvisable to comment on what goes on in this house. (F.S.Fitzgerald) – **Я** б не радив вам виносити на люди те, що ви бачили в цьому домі (пер. М. Пінчевського).*

У цьому випадку при перекладі дія суб'єктивується, тобто в синтаксичну структуру речення вводиться діюча особа (тут – мовець), яка на глибинному рівні присутня також і в оригінальному реченні. Відповідно, на лексичному рівні відбувається трансформація додавання.

Можливі також випадки вилучення конкретного виконавця з поверхневої структури, тоді при перекладі, як правило, застосовуються безособові речення, наприклад:

*We must feed you up while we've got the chance. (J.K.Rawling) – **Треба**, щоб ти наїдався, поки вдома. (пер. В.Морозова).*

*The sky had turned light before they stopped talking. (J.K. Rowling) – Коли вони закінчили розмову, **починало вже світати** (пер. В. Морозова).*

Слід зазначити, що актантні перетворення в процесі перекладу поділяються на кількісні та якісні [2: 44]. До кількісних можна віднести введення або вилучення з висловлювання уявного чи віртуального актантів, про що йшлося вище. У кількісних трансформаціях загальна кількість актантів у висловлюванні змінюється:

*This left only one parcel. (J.K. Rowling) – **Лишався ще один пакунок** (пер. В. Морозова).*

Оскільки дослівний переклад англійського речення на зразок "це залишило ще один пакунок" суперечить нормам української мови, доводиться вдаватися до лексико-граматичних трансформацій. На лексичному рівні – це трансформація вилучення, а на граматичному – зміна синтаксичної структури речення, коли додаток оригінального речення при перекладі трансфо-

рмується в підмет. На рівні актантної структури ми можемо говорити про кількісну трансформацію вилучення віртуального актанта *this*; у процесі перекладу з двох актантів (*this i parcel*) у поверхневій структурі перекладеного речення залишається відображеним лише один.

Відповідно, у якісній актантній трансформації в процесі перекладу відбувається взаємозаміна актантів без зміни загальної кількості актантів. Найпоширеніший вид якісної трансформації – це суб'єктно-об'єктна трансформація, коли підмет з додатком взаємозамінюються, при цьому, як правило, в перекладі вживається агентивний неживий підмет, а дієслово-присудок метафоризується [1], наприклад:

Here the police had the last word: they could withdraw my order of circulation; they could have me barred from Press Conference; they could even, if they chose, refuse me an exit permit. (G. Greene) – У цих краях останнє слово завжди лишається за поліцією: вона може відібрати перепустку, заборонити відвідувати прес-конференції, вона може, якщо схоче, відмовити у дозволі на в'їзд (пер. І. Коваленка).

All your life – from cradle to grave – you will run up against the brutal truths of economics. (P. A. Samuelson., W.D. Nordhaus) – Все своє життя – з колиски до могили – нас переслідує жорстка правда економіки.

Таким чином, можна зробити висновок, що семантичний та формально-синтаксичний аспекти суб'єктних трансформацій досить тісно взаємопов'язані. Зміни в актантній структурі висловлювання в англо-українському перекладі призводять до змін на формально-синтаксичному рівні. Загальні причини цього вочевидь слід шукати у більшій гнучкості українського синтаксису порівняно з англійським, а також у граматичних та стилістичних розбіжностях цих мов.

Перспектива дослідження суб'єктних трансформацій під час перекладу полягає в подальшому вивченні впливу актантних трансформацій на зміну синтаксичної структури речення в процесі перекладу, причин, що зумовлюють такі зміни, а також класифікації та докладному опису суб'єктних синтаксичних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Карабан В.І. Переклад з української мови на англійську мову. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 608 с.
2. Гак В.Г. Типология преобразований в актантной структуре высказывания при переводе // Вопросы филологии. – №1 (10), 2002. – С. 42-47
3. Толстой С.С. Как переводить с английского языка. – М.: Издательство ИМО, 1960. – 112 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Федотова Н.О. Связь семантического и формально-синтаксического аспекта субъектных трансформаций в англо-украинском переводе.

В статье рассматривается влияние семантической структуры предложения на использование синтаксических субъектных трансформаций в англо-украинском переводе. Автор также делает попытку выявить причины использования вышеуказанных трансформаций в англо-украинском переводе. Ключевые слова: семантическая структура предложения, формально-синтаксическая структура предложения, актант, субъектная трансформация.

Fedotova N.O. The connection between semantic and formal-syntactic aspects of subject transformations in the English-Ukrainian translation.

The article deals with the influence of the semantic sentence structure on the syntactic subject transformation usage. The author of the article also makes an attempt to reveal the reasons of using the above transformations in the process of English-Ukrainian translation. The key words: semantic sentence structure, formal-syntactic sentence structure, actor, subject transformation.